

הזמיר שר בתוך חורבן ושקיעה

קשה לראות סופר צעיר שיושב היום אל מול הכתבים של י"ל פרץ ומוצא בהם השראה או איזה מודל ספרותי. ועם זאת, יש טקסט אחד של הסופר היידי, 'תמונות מהפרובינציה', שהופך רלוונטי בימינו, ועוסק במצב היהודים בפריפריה הפולנית | רשימה רביעית בסדרה על התפתחות סגנון הפרוזה היהודי, בידיש ובעברית

צחק ליבוש פרץ נחשב לאחד משלושת הקלאסיקונים של ספרות היידיש, יחד עם מנדלי מו"ס ושלום עליכם, אלא שבניגוד לשפתותם – או ספיקי השפעתם – של שני האחרונים ניכרת בספרות העברית עד עצם הימים האלה, הרי פרץ נשכח כמעט לחלוטין. מי שסופרי היידיש המודרניסטים החדשים ביותר יצאו מתחת לכנפי האדרת שלו, ומי שבי"תו בוורשה היה הלב של התרבות היהודית בראשית המאה ה-20 נותר לא רלוונטי לגבי רידה של הספרות העברית. שמשון מלצר אמנם תירגם את כל כתביו לעברית במהדורה חגיגית בשנות ה-50, אבל איש לא לקח על עצמו מאז את האתגר לחזור אל יצירותיו ולתת להן לבוש חדש. מותו של פרץ ב-1915, עורר גל גדול של עצב, כמעט נוסטלגיה. קמו לו לא מעט אנדרטאות ספרותיות, אולי הידועה והיפה שבהן היא הפואמה 'י"ל פרץ' מאת משה לייב הלפרן. בשדה הספרות העברית, ב-1915, פרץ היה סוס מת. 'פרץ' שיצירתו ינקה ממקורות אחרים, פחות בטוחים, שכוחו האינטלקטואלי היה גדול מן האמפירי, נטה, לאחר שבא לקצה 'מסעו', אחרי מטרה לא-עיקרית: אחרי חידוש הקומביניציות הספרותיות השונות, אחרי מציאת צורות של סלסול פיקנטיות, כתב ברנר במאמר 'פרץ, אחרי מיטתו' ותקע עוד מסמר בארון של מי שעמד בראש הגל החדש של סופרי יידיש.

באתי הפעם להלל את פרץ, לא חלילה לשוב ולקבור אותו. ועדיין, ברנר אולי לא בחר את התזמון המושלם לפרסום הרבדים האלה, אבל קשה שלא להסכים איתם. קשה לראות סופר צעיר שיושב היום אל מול הכתבים של פרץ ומוצא בהם השראה, או איזה מודל ספרותי שצריך לשוב ולהפיה בו חיים או איזו דמות שכדאי היה להחזיר אל העולם הבדיוני במאה ה-21. גם מחקר הספרות, שיצירתם של מנדלי ושל שלום עליכם ממשיכה להסעיר ולאתגר אותו, לא ממש טורח לשוב ולקרוא ברפי הכרכים המפוארים של כתביו של פרץ. לכל היותר מוצאים שימוש למניפסטים שכתב כמו 'מה חסר לה לספרותנו' – נאום הפתיחה שלו לוועידת טשורנוביץ ב-1909 ואחריים. למיטב זיכרוני, אפילו דן מירון לא הקדיש לו מאמר.

ועם זאת, יש טקסט של פרץ שהופך רלוונטי, ונקרא בצורה שהיא רעננה גם היום, אולי בעיקר היום, רשמי המסע 'תמונות מן הפרובינציה' (בילדער פון א פראווינץ רייזע) או בשמה העברי (פרץ עיבר בעצמו לעברית, ביידיש, מה לעשות, זה נשמע יותר טוב), 'במ' שכנות עוני'. ב-1888, עשה פרץ את הופעת הבכורה שלו ב'ספרייה הע' ממית היהודית', כשראתה אור הפואמה 'מאניש', שביקשה להיות מעין 'בגני אונייגין' יהודי. זמן קצר אחר כך, נשלח פרץ מטעם ממשלת פולין, בכובעו השני, עורך דין נכבד ומקורב לשלטון בוורשה, לכתוב דוח על מצב היהודים בפריפריה הפולנית.

מה שאמור היה להיות דוח רשמי יבש, הפך להיות טקסט נוקב, מאופק, כמעט מינימליסטי, שבהרבה מובנים קבע את דרך ההרצאה, את הטון הריאליסטי שאחריו חיפשה הספרות היהודית. אפילו ברנר מתלהב מיכר לת התיאור הריאליסטית של פרץ: "דירת-המרתף המלאה מיטות". בש"טוטים מונחים כארית זה על גב זה, בלי הרקלמציה והרגשות הנודפת של תלמידיו בספרות היהודית, המושפעים

כמוהו מן הספרות הפולנית, כתב לנו אותו ציור-המרתף האידילי-הנהדר". פרץ מתאר ב'תמונות מהפרובינציה' לא רק את החרדים והמרתפים ובתי המדרש אלא בעיקר את הרמויות, הטיפוסים והאב-טיפוסים של הפרובינציות היהודיות. כך למשל, הוא מתאר את המשכיל שמשך רגליו ברחובות טישביץ בדרום מזרח פולין, על גבול אוקראינה, אחת מבירות הדמונולוגיה היהודית (ראו למשל את 'מעשה טישביץ' של בשביס), את בעלות הבית, ואת השיכורים ואת יתר הדמויות בעיירה שאליה נסע פרץ כמעט 300 ק"ל לומטרים ממקום מושבו בוורשה. דמותו של פרץ, או המספר 'במשכנות עוני', הגביר שבא מן העיר, מתקבלת בחשדנות על ידי התושבים. טישביץ, כמו שאר עריה המרוחקות של פולין בהן סייר פרץ הן כבר כמעט עיירות רפאים. האנשים שיושבים שם נראים כמו צללי אדם.

פרץ מתאר ב'תמונות מהפרובינציה' לא רק את בתי המדרש אלא בעיקר את הדמויות של הפרובינציות היהודיות

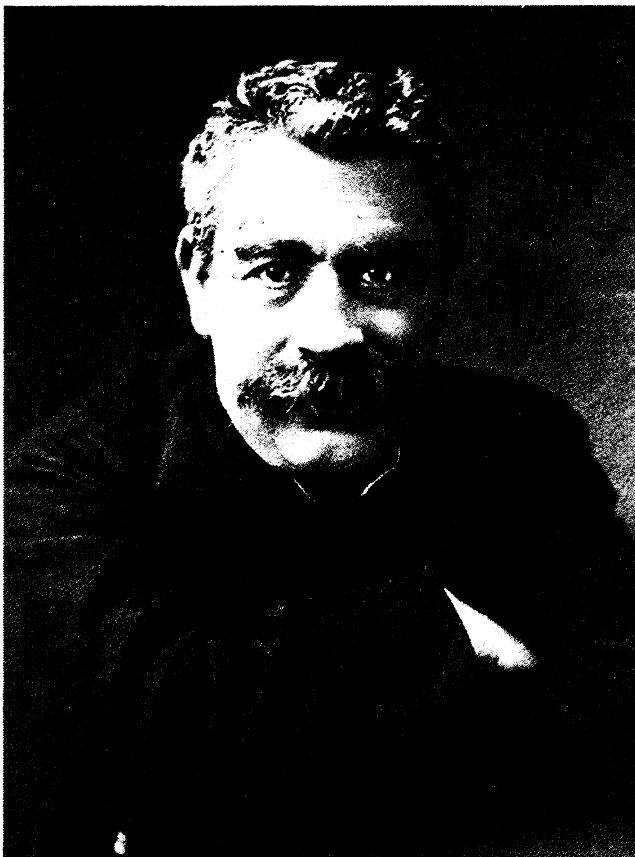
שם גם נעוץ המפתח לריאליזם המודרניסטי של פרץ, אותו מפתח שהעניק לבאים אחריו: על רקע השממה המורחבת פורח פרח, על רקע רממת האסון עולה קולו של הזמיר. כך למשל מתאר פרץ את בנו של השוחט בטישביץ שמדבר עם חברו על שירה, לצד תרגומות ועגל אותם הכינו לשחיטה: "בהנחל עליון גוים, בהפרידו בני אדם, לקח האכזר את אדמתו, הדיג את הנהר, הצייד את היער, הגנן – עץ עושה פרי למינהו, הסוחר את המידה והמשקל וכו', וכו', המשורר, לפי עדותו של שילר, היה תועה או ביער... הזמיר הריע לו שירי עגבים, העצים גילו לו את כל סודות היער ורכילויותיו, ומרחוק, על שפת הנהר שבין העצים, נגלו לו ברכיה של כובסת... וכשבו – כבר נחלקת הארץ, ובאוצר היוצר לא נשארו בשבילו עוד, כי אם נשיאים ורוח, טללים, צבעי הקשת וצפורים... איפה השוחט בעצמו? – הוא הלך אל אחד הכפרים, ועל כן גועה העגל ומחכה לפתרון רעבונו וחיייו יחד".

בהרבה מובנים, הזמיר ששר ביערות הוא המורשת של פרץ. מי שפיתח את המורשת הזו למופעה המרשים ביותר היה יעקב גלאטשטיין בשני הרומים שכתב בשנות ה-30 של המאה הקודמת. הקהילות באירופה שאותן תיאר גלאטשטיין ברומנים, כשיא נסע מ-1933 וכשיאש הגיע מ-1937, גם הן חיכו לפתרון רעבונם וחיייהם. כמו העגל הממתין לשובו של השוחט אצל פרץ.

באותו הזמן כתב גלאטשטיין את אחד משיריו הידועים ביותר, 'לילה טוב עולם':

"גרמני חזיר, פוליאק עוין / עמלק גולן, ארץ השביע והזלילה / המוקר-טיה חלושה / עם תחבושות הסימפטיה הקרות שלך, / לילה טוב עולם חצוף-חשמלי. בחזרה לנפט שלי, לצל החלב, לאוקטובר הנצחי, לכוכבים הרדקים, / לסמטאות העקומות, לפנס המסוקס..." כמו אצל פרץ ככה אצל גלאטשטיין. הניסיון להתבונן בעיני התרבות המערבית בחורבן ושקיעה, היא שב רוב זוועתה מולידה את שירת הזמיר ביער. ואולי גם בין עצי חורשות האיקליפטוס והאשלים שלאורך כביש 232, ממפלסים ועד ניר עם.

סדרת הרשימות שהתחלתי בה ביי"ל פרץ, שגורר עלינו, אי-אפשר לחזור למקורותיה של הספרות היהודית המורחבת אירופית בלי ספר המסע וההתברנות הזה של י"ל פרץ, משנת 1890. *

י"ל פרץ